Горбатюк В.В.,
студент юридичного факультету
Київського національного університету ім. Тараса Шевченка
Горбатюк С.Є.,
кандидат наук з державного управління, начальник відділу
забезпечення зв'язків з громадськістю НАДУ

Доступ громадян до інформації: конституційно-правовий аспект

У статті досліджено конституційно-правові аспекти забезпечення доступу громадян до інформації та вироблено пропозиції щодо вдосконалення чинного інформаційного законодавства України.
Ключові слова: право на інформацію, доступ до інформації, інформаційне законодавство.

Горбатюк В.В., Горбатюк С.Е. **Доступ граждан к информации: конституционно-правовой аспект**
В статье исследованы конституционно-правовые аспекты обеспечения доступа граждан к информации и разработаны предложения по усовершенствованию действующего информационного законодательства Украины.
Ключевые слова: право на информацию, доступ к информации, информационное законодательство.

Gorbatyuk V.V., Gorbatyuk S.E. **Citizens' access to information: the constitutional and legal aspects**
This article explores the constitutional and legal aspects of providing access to information and made suggestions to improve current information legislation of Ukraine.
Key words: right to information, access to information, information legislation.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науково-практичними завданнями. Входження світової цивілізації у нове тисячоліття ознаменувалося глобальним процесом формування якісно нового – інформаційного суспільства. Об'єктивно Україна не залишилась осторонь світових процесів, що спонукали до переосмислення інформаційної політики держави та приведення її у відповідність з вимогами світових цивілізаційних тенденцій. Водночас на сьогодні в Україні залишається актуальною проблема вдосконалення законодавства України у галузі інформації, приведення інформаційних відносин у відповідність з кращими європейськими і світовими стандартами. Тому наукову проблему можна сформулювати крізь призму сучасних демократичних суспільно-політичних процесів, які привели до формування нової філософії інформаційної політики України, спрямованої на забезпечення відкритості діяльності органів державної влади та доступу громадян до інформації, проте залишили низку прогалин у відповіді на питання щодо ефективності її правового регулювання.

Актуальність дослідження. Реалії інформаційного суспільства стають дедалі потужнішим чинником впливу на організацію суспільного життя в будь-якій країні. Видатний фізик сучасності І.Пригожин з цього приводу зазначив: "…там, де закінчується інформація, закінчується суспільство".

Відомо, що ступінь розвиненості демократії в суспільстві визначається тим, наскільки держава спроможна гарантувати та захищати громадянські, політичні, соціальні, економічні, культурні та інші права своїх громадян. Як визначено в одній із резолюцій Генеральної Асамблеї ООН, свобода інформації і доступ до неї є не лише основоположним правом людини та громадянина, а й критерієм усіх інших свобод. Проте реалізувати політичні рішення, у тому числі й в інформаційній сфері, без

наявності розвиненого законодавства – правової основи забезпечення здійснення конституційних прав людини і громадянина на свободу інформації, а також ефективних механізмів реалізації правових норм, сьогодні не під силу будь-якій країні. Тому об'єктивні процеси розвитку Української держави висувають вимоги й до реформування інформаційного законодавства, створення дієвих правових механізмів реалізації норм, закріплених у Конституції України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та визначення невирішених раніше завдань загальної проблеми. Різним аспектам формування і реалізації державної політики в інформаційній сфері присвятили свої наукові та науково-методичні праці такі українські й зарубіжні науковці, як: В.Авер'янов, Г.Атаманчук, І.Бачило, Ю.Бурило, С.Бухарін, А.Васильєв, В.Копилов, Б.Кормич, І.Кресіна, Л.Кузенко, А.Кузьменко, Б.Лазарєв, Девід Лайон, О.Литвиненко, А.Макаренко, В.Наумов, В.Опришко, І.Панарін, Г.Почепцов, О.Радченко, С.Расторгуєв, О.Соснін, В.Цимбалюк, Л.Шиманський, В.Циганов, С.Чукут, О.Ющик та ін. Утім, з огляду на сучасні процеси демократизації інформаційної сфери, впровадження європейських стандартів відкритості та прозорості в діяльність владних структур, необхідність приведення чинного українського законодавства у відповідність з кращими світовими стандартами дослідження проблем правового регулювання відносин в інформаційній сфері, зокрема щодо забезпечення права кожного на доступ до публічної інформації, не втрачають актуальності та потребують системного комплексного наукового підходу.

Метою статті є дослідження конституційно-правових аспектів забезпечення доступу громадян до інформації та вироблення на цій основі пропозицій щодо вдосконалення чинного інформаційного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Переважна більшість нормативно-правових актів, які регулюють відносини в інформаційній сфері, була прийнята до набрання чинності Конституції України. Проте прийняття Основного Закону країни стало важливим кроком упровадження кращих міжнародних демократичних стандартів у розвиток інформаційної сфери. Так, у ст. 34 Конституції закріплено право кожного вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір [8]. Ця норма повною мірою відповідає положенням Загальної декларації прав людини, Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права і багатьом іншим міжнародним документам. Наприклад, у ст. 19 Загальної декларації прав людини, яка була прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р., визначено: "Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення; це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів" [1]. Отже, в Основному Законі України парламентаріями було враховано норми міжнародних документів щодо права людини на інформацію. Відповідно, назріла потреба внесення змін до чинного законодавства, приведення його у відповідність із сучасними суспільними потребами і міжнародними стандартами. Адже потрібно зважати на те, що формування українського інформаційного законодавства, на жаль, відбувалось хаотично, непослідовно, без чіткої концепції його розвитку.

До основних нормативно-правових актів України, що регулюють відносини в інформаційній сфері, належать закони України "Про інформацію", "Про друковані

засоби масової інформації (пресу) в Україні", "Про науково-технічну інформацію", "Про захист інформації в автоматизованих системах", "Про інформаційні агентства", "Про державну таємницю", "Про зв'язок", "Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації", "Про електронний цифровий підпис", "Про телекомунікації", "Про доступ до публічної інформації", "Про захист персональних даних" та інші, а також укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України тощо.

З огляду на стратегічну мету України – членство в Європейському Союзі – варто зауважити, що найважливішим принципом функціонування європейського адміністративного простору є відкритість та прозорість публічної адміністрації. Відповідно державотворчі процеси в Україні мають ґрунтуватися на засадах європейських цінностей, що вимагає створення ефективних політико-правових механізмів, спрямованих у тому числі й на забезпечення максимальної прозорості діяльності органів державної влади. Найкращий шлях до забезпечення відкритості та прозорості влади – налагодження ефективного діалогу з громадськістю через поєднання її участі на всіх етапах прийняття управлінських суспільно значущих рішень, управлінні державними справами та забезпечення доступу до повної, об'єктивної інформації органами державної влади.

У розвинених країнах світу забезпечення доступу до публічної інформації є основним індикатором відкритості державної влади. Якщо розглядати це питання в ретроспективі, то доцільно згадати Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., у якій у ст. 10 вперше йдеться про доступ до публічної інформації як права кожного та забороняється втручання органів державної влади в свободу отримання і передачі інформації та ідей за винятком випадків, коли заборона здійснюється в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду [7].

Суттєвим поштовхом для розвитку законодавства у сфері забезпечення доступу до інформації в різних країнах світу стало прийняття 27 листопада 2008 р. Конвенції про доступ до офіційних документів, яка була розроблена Комітетом Міністрів Ради Європи.

Важливою подією для нашої країни в цьому контексті стало прийняття у січні 2011 р. Закону України "Про доступ до публічної інформації". Згідно зі ст. 1 цього Закону публічна інформація – це відображена та задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформація, що була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка є у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених цим Законом [6]. Право на доступ до інформації інтерпретується як право на отримання доступу до офіційних документів, а також інформації про діяльність органів державної влади. До речі, таке розуміння права на доступ до інформації характерне і для західноєвропейської та американської наукових шкіл.

Таким чином, прийняття Закону України "Про доступ до публічної інформації" мало б наблизити Україну до кращих демократичних практик організації діяльності органів державної влади. Та чи справдилися сподівання громадськості щодо впровадження європейських стандартів відкритості та прозорості в діяльність української влади? Відповідь на це запитання можна знайти у коментарях діячів українських

громадських і міжнародних неурядових організацій, експертів, які достатньо поширені у ЗМІ і свідчать про те, що забезпечення доступу до публічної інформації органами державної влади України, як і будь-який інший процес, має свої здобутки і недоліки.

Слід визнати, що з набуттям чинності Закону України "Про доступ до публічної інформації" активізувалася діяльність української влади щодо забезпечення права кожного на доступ до інформації, яка є у володінні суб'єктів владних повноважень. Невідкладно було прийнято укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти центральних і місцевих органів влади, інших суб'єктів, якими затверджено заходи щодо забезпечення доступу до публічної інформації. Практично одночасно на офіційних веб-сайтах органів державної влади та інших розпорядників публічної інформації з'явилися сторінки "Доступ до публічної інформації", де було оприлюднено нормативно-правові акти, якими визначено відповідальних за забезпечення доступу до публічної інформації, затверджено форми запитів на інформацію, порядок опрацювання запитів, відшкодування витрат на копіювання та друк документів, звіти про опрацювання запитів, найбільш запитувані документи тощо.

Установлений законом строк опрацювання та підготовки відповіді на запит – п'ять робочих днів – не залишив вибору суб'єктам забезпечення доступу до публічної інформації і мотивував їх на підготовку відповіді запитувачам у визначений термін.

Ефективним стимулом до виконання вищезгаданого закону стало визначення відповідальності за порушення законодавства про доступ до публічної інформації.

Усе це слугувало тому, що суспільство визнало позитивні зрушення у відкритості діяльності органів державної влади. Доречно відзначити, що за рейтингом забезпечення права на інформацію, розробленим двома провідними міжнародними організаціями Access Info Europe (Іспанія) та Centre for Law and Democracy (Канада), український Закон "Про доступ до публічної інформації" посів 9-те місце серед 89-ти країн світу [10].

Проте, говорячи про реалізацію права на доступ до інформації, доцільно визнати, що законодавство не дало відповіді на всі запитання. У цьому аспекті згадаємо рішення, прийняте Конституційним Судом України 20 січня 2012 р. у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень ч. I, II ст. 32, ч. II, III ст. 34 Конституції України.

Конституційний Суд України постановив, що збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди державою, органами місцевого самоврядування, юридичними або фізичними особами є втручанням у її особисте і сімейне життя і допускається виключно у випадках, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Члени Конституційного Суду України зробили висновок, що конфіденційною інформацією "про особисте та сімейне життя особи є будь-які відомості та/або дані про відносини немайнового та майнового характеру, обставини, події, стосунки тощо, пов'язані з особою та членами її сім'ї, за винятком передбаченої законами інформації, що стосується здійснення особою, яка займає посаду, пов'язану з виконанням функцій держави або органів місцевого самоврядування, посадових або службових повноважень" [9]. Підставами для втручання в особисте життя визнано: згоду людини на збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації

стосовно неї, а також у разі відсутності такої згоди – тільки в інтересах національної безпеки, економічного добробуту.

Важливою складовою вітчизняного інформаційного законодавства в сенсі захисту персональних даних про особу став Закон України "Про захист персональних даних" від 1 червня 2010 р. № 2297-VI, мета якого – регулювання відносин, пов'язаних із захистом персональних даних під час їх обробки [4]. Проте у вітчизняних ЗМІ почали з'являтися публікації, автори яких наголошували, що в той час, як Закон України "Про доступ до публічної інформації" зобов'язує державні структури надавати інформацію, Закон України "Про захист персональних даних" тією ж мірою дозволяє їм уникнути цього. Фахівці з права також по-різному тлумачать співвідношення положень цих законів.

Таким чином, говорячи про розбудову інформаційного суспільства, не можливо не наголосити на проблемах забезпечення доступу до інформації, з якими стикаються як запитувачі, так і розпорядники інформації, та досліджуються вітчизняними й зарубіжними науковцями.

Слід визнати, що сьогодні продовжується наукова полеміка щодо сутності інформаційних відносин і, відповідно, розвитку понятійно-категоріального апарату в цій сфері. Зрозуміло, це знаходить своє відображення під час формування інформаційного законодавства. Проте, якщо теоретико-методологічні пошуки слугують джерелом розвитку наукових поглядів у тій чи іншій сфері, то неоднозначність і хаотичність застосування термінології у чинному законодавстві створює проблеми тлумачення та практичного застосування правових норм.

Відомо, що будь-яка діяльність спирається на використання професійної термінології. Починаючи дослідження відносин в інформаційній сфері, насамперед, доцільно з'ясувати сутність самого поняття "інформація" та визначення цієї категорії в чинному законодавстві України. Так, у Законі України "Про інформацію" [5] та Цивільному кодексі України [11] законодавець тлумачить інформацію як "будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді". Водночас у Законі України "Про захист економічної конкуренції" (зі змінами) дається більш розгорнуте визначення, зокрема інформація розглядається як "відомості в будь-якій формі й вигляді та збережені на будь-яких носіях (у тому числі листування, книги, помітки, ілюстрації (карти, діаграми, органіграми, малюнки, схеми тощо), фотографії, голограми, кіно-, відео-, мікрофільми, звукові записи, бази даних комп'ютерних систем або повне чи часткове відтворення їх елементів), пояснення осіб та будь-які інші публічно оголошені чи документовані відомості" [3].

Таким чином, аналіз базового поняття інформаційної сфери – визначення дефініції "інформація" – на підставі розгляду лише трьох законодавчих актів України доводить неоднозначне тлумачення, що створює певні перешкоди для застосування правових норм у практичній діяльності.

Сьогодні в чинному законодавстві України існують різні визначення понять "конфіденційна інформація", "таємна інформація" тощо. Дивує той факт, що на тлі ухвалення Закону України "Про доступ до публічної інформації" термін "публічна інформація" не згадується в основному нормативно-правовому акті України, що регулює відносини в інформаційній сфері, – Законі України "Про інформацію". На нашу думку, виходячи з того, що в категоріально-понятійному апараті українського законодавства термін "публічна інформація" є новим, доцільно переглянути всі

нормативно-правові акти, які регулюють відносини у сфері інформації, з метою визначення категоріальної чіткості.

Недоліком українського законодавства можна вважати відсутність законодавчого закріплення визначення терміна “суспільно необхідна інформація”, який вживається в ст. 13 Закону України “Про доступ до публічної інформації”, проте не знаходить в ньому тлумачення. Адже згідно із Законом до розпорядників інформації, зобов’язаних оприлюднювати та надавати її за запитами, прирівнюються суб’єкти, які володіють суспільно необхідною інформацією. Категоріальна чіткість та однозначність допомогла б виконавцям Закону в коректному застосуванні трискладового тесту під час віднесення тієї чи іншої інформації до інформації з обмеженим доступом. На нашу думку, в цьому питанні могли б стати в нагоді напрацювання як практичних виконавців цього Закону, так і українських науковців, які досліджують проблеми формування та реалізації державної інформаційної політики.

Потребує більш чіткого правового врегулювання присвоєння грифу “Для службового користування”. Проблемним питанням реалізації Закону України “Про доступ до публічної інформації” залишається ухвалення переліків видів службової інформації виключно на підставі рішення суб’єкта владних повноважень та неправомірне застосування названого грифу. Сьогодні зустрічаються випадки схвалення таких переліків з абсолютно необґрунтованим включенням до них тих чи інших відомостей. Ми стаємо свідками непоодиноких випадків, коли за грифом “Для службового користування” приховуються суспільно значущі рішення, зокрема інформація про розпорядження бюджетними коштами, володіння, користування чи розпорядження державним, комунальним майном, у тому числі відповідні документи, умови отримання цих коштів чи майна, прізвища, імена, по батькові фізичних осіб і найменування юридичних осіб, які одержали ці кошти або майно тощо.

Таким чином, порушується право громадян на доступ до інформації, яка становить суспільний інтерес і не має фактичних підстав для віднесення її до публічної інформації з обмеженим доступом. Отже, залишається незрозумілим, яким чином громадськість може здійснювати контроль за прийняттям рішень і тим більше брати участь у прийнятті управлінських рішень органами державної влади на всіх етапах.

На сьогодні нерозв’язана проблема забезпечення пасивного доступу до інформації. Це стосується, насамперед, оприлюднення на офіційних веб-сайтах органів державної влади інформації щодо прийнятих рішень, ухвалених нормативно-правових актів, оприлюднення системи обліку документів тощо. Відкритість такої інформації не має системного характеру і є скоріше винятком, ніж повсякденною нормою.

Одним із критеріїв відкритості органів державної влади в розвинених країнах є публічність інформації про доходи державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування. В Україні окремими законами визначено категорії посадових осіб, які зобов’язані оприлюднювати відомості про свої доходи та доходи членів своїх сімей. Проте відповідно до ст. 6 Закону України “Про доступ до публічної інформації” не може бути обмежено доступ до декларацій про доходи осіб та членів їх сімей, які обіймають посаду державного службовця або службовця органу місцевого самоврядування лише першої або другої категорії (у чинному Законі України “Про державну службу” [2] визначено сім категорій посад державних службовців). Отже, не підлягає обмеженню доступ до інформації про доходи перших

заступників міністрів, керівників структурних підрозділів Адміністрації Президента України, Апарату Верховної Ради України, Секретаріату Кабінету Міністрів України, радників і помічників Президента України, Голови Верховної Ради України, Прем'єр-міністра України. Водночас не підлягає розголошенню інформація про доходи експертів, консультантів Адміністрації Президента України, Апарату Верховної Ради України і Секретаріату Кабінету Міністрів України, заступників Постійного Представника Президента України в Автономній Республіці Крим, заступників голів обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, а також голів районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій. Таким чином, відповідно до чинного законодавства України отримати інформацію про доходи заступника міністра, судді, члена колегії Генеральної прокуратури України значно простіше, ніж аналогічні відомості про керівника місцевого органу влади. Вочевидь такий стан справ не спрацьовує на позитивний імідж України щодо впровадження європейських стандартів відкритості та прозорості в діяльність органів державної влади.

Сьогодні до кінця не розв'язано проблему узгодженості правових норм різних законодавчих актів. Насамперед це стосується законів України "Про доступ до публічної інформації", "Про захист персональних даних", "Про інформацію". Бракує нормативно-правових актів, які б конкретизували положення Закону України "Про доступ до публічної інформації" та містили чіткі механізми реалізації правових норм.

Наразі не втрачає актуальності потреба в проведенні роз'яснювальної роботи серед населення щодо особливостей застосування норм законів України "Про доступ до публічної інформації" та "Про звернення громадян".

Отже, вищевикладене актуалізує проблему розвитку законодавства у сфері забезпечення доступу до інформації і дає змогу зробити висновок, що розв'язати її можливо шляхом удосконалення інформаційного законодавства України в цілому. З огляду на це, першочерговими завданнями органів державної влади мають стати усунення суперечностей нормативно-правових актів в інформаційній сфері та узгодження правових норм між собою. Виходячи з великої кількості та розрізненості правових актів, які регулюють відносини в інформаційній сфері, обґрунтованим і доцільним залишається питання кодифікації інформаційного законодавства, окремими розділами до якого доцільно включити права і обов'язки людини і громадянина в інформаційній сфері, права і обов'язки держави, участь у міжнародному інформаційному просторі тощо.

Важливим кроком на шляху вдосконалення державного регулювання інформаційної сфери залишається прийняття концепції формування і розвитку державної інформаційної політики.

З огляду на те, що право громадян на доступ до інформації українським законодавством виокремлено в окрему категорію прав, доцільно законодавчо чітко визначити такі механізми: контролю за реалізацією цього права; оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності щодо доступу до інформації; притягнення до відповідальності посадових осіб за недотримання чинного законодавства, що регулює відносини у сфері забезпечення доступу до інформації.

Основні висновки та перспективи подальших досліджень. Існує достатньо об'єктивних підстав для того, щоб зробити висновок: важливою складовою розвитку відносин в Україні у сфері забезпечення доступу до інформації стало формування

вітчизняного законодавства, у якому сьогодні, по суті, ураховано положення численних документів Ради Європи. Суттєві зрушення відбулись у забезпеченні прозорості та відкритості діяльності органів державної влади в Україні. Сьогодні в Україні, як і в інших демократичних державах, відкритість влади сприймається як один із основоположних принципів організації державного управління. Розвиток чинного законодавства значно розширив можливості для реалізації конституційних прав громадян на інформацію та свободу інформаційної діяльності, створив умови для реалізації потреб активної частини суспільства в інформаційній взаємодії з органами влади.

Водночас поряд із позитивними напрацюваннями залишається нерозв'язаною низка проблем, пов'язаних як з неналежним виконанням чинного інформаційного законодавства України, так і зі суперечністю, неузгодженістю окремих правових норм і відсутністю дієвих механізмів їх реалізації. З огляду на це, першочерговим завданням державного управління у сфері інформаційних відносин має бути приведення інформаційного законодавства України у відповідність із сучасними потребами, підвищення ефективності його застосування шляхом систематизації законодавчих актів – прийняття Інформаційного кодексу. Окрема увага має бути приділена проблемі відповідальності за порушення інформаційного законодавства.

Тема вдосконалення інформаційного законодавства є надзвичайно актуальною, тому подальші дослідження доцільно спрямувати на теоретико-методологічне обґрунтування засад публічно-правового регулювання в інформаційній сфері.

Вирішення цих питань сприятиме розбудові в Україні інформаційного простору на засадах європейських цінностей, забезпеченню відкритості та прозорості влади, що створить ефективні механізми реалізації гарантованого Конституцією України права людини на доступ до інформації.

Список використаних джерел

1. Загальна декларація прав людини // Офіц. вісн. України. – 2008. – № 93. – Ст. 3103. – С. 89.
2. Про державну службу : Закон України (із змінами) // Законодавство України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3723-12.
3. Про захист економічної конкуренції : Закон України (зі змінами) від 11 січ. 2001 р. № 2210-III // Законодавство України. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2210-14/print1331378030806605.
4. Про захист персональних даних : Закон України від 1 черв. 2010 р. № 2297-VI // Законодавство України. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2297-17.
5. Про інформацію : Закон України в новій редакції від 9 трав. 2011 р. // Законодавство України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2657-12.
6. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13 січ. 2011 р. № 2939-VI // Відом. Верхов. Ради України. – 2011. – № 32. – Ст. 314.
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (зі змінами) // Законодавство України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004/card6#Public.
8. Конституція України // Законодавство України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/ show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.
9. Рішення Конституційного суду України від 20 січ. 2012 р. № 2-рп/2012, справа 1-9/2012 у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України. – Режим доступу: http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=167724.
10. Хто ми, місія і стратегія // Прозора бюрократія. Особливості застосування Закону України "Про доступ до публічної інформації". – Режим доступу: http://access-info.org.ua/hto_mi_misija_i_strategija.
11. Цивільний кодекс України // Законодавство України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/print1331374148868097.